

Wprowadzenie

Górny Śląsk jako region o bogatej tradycji, skomplikowanej historii oraz specyficznych uwarunkowaniach kulturowych jest od wielu lat przedmiotem badań prowadzonych w ramach różnych dyscyplin: historii, socjologii, kulturoznawstwa, lingwistyki czy literaturoznawstwa. Analizy prowadzone były z różnych perspektyw – od badania odległych dziejów regionu po współczesne rozważania na temat górnośląskiej tożsamości, ujmowane zazwyczaj na tle innych polskich obszarów wyodrębniających się kulturowo i społecznie. Górny Śląsk jawi się w tym szerokim kontekście jako miejsce szczególne, głównie dlatego, iż znajdował się przez wieki pod wpływem różnych formacji etnicznych i zmieniających się organizmów państwowych. Z tego względu wytworzył się w tym regionie swoisty typ kultury i mentalności, w którym to, co obce, ścierało się z elementami rodzimymi, ugruntowanymi długotrwałą tradycją. Tożsamość górnośląska kształtowała się głównie w sytuacji konfliktu narodowego, społecznego i kulturowego, szczególnie nasilonego w wieku XIX oraz na początku wieku XX. Dlatego też ten okres jest najlepiej zbadany i opisany. Wiedza na temat historii Górnego Śląska oraz jego tradycji piśmienniczych nie była przez lata rozpowszechniana, w związku z czym zarówno śląska tożsamość, jak i zewnętrzny obraz regionu budowane były na stereotypach i mitach utrwalonych w XIX i XX wieku. Odległe dzieje Górnego Śląska sięgające średniowiecza czy chociażby XVI stulecia pozostają poza zbiorową świadomością społeczności górnośląskiej, nie identyfikującej bardzo żywej wówczas łączności kulturowej i językowej z innymi dzielnicami polskimi. Często spotykane w publikacjach podkreślanie odrębności nie pozwala dostrzec, że właśnie w odległych stuleciach mieszkańcy Górnego Śląska współtworzyli polską tradycję piśmienniczą i wzorce zachowań językowych. Ślady tych procesów odnajdujemy w zachowanych tekstach kultury, które w rozprawach naukowych często były analizowane na tle zabytków piśmienniczych zaliczanych

do obiegu „ogólnopolskiego”¹. Wydaje się, że korzystne rezultaty może przynieść przełamanie tej utrwalonej już w badaniach śląskoznawczych metody, dlatego zamiast analizy akcentującej odrębność i specyfikę regionalną proponuję ogląd włączający archiwalne zbiory górnośląskie do refleksji nad rozwojem istotnej społecznie dziedziny komunikacji urzędowej w polskim obszarze kulturowym.

W archiwach miejskich i kościelnych Górnego Śląska zachowało się sporo dokumentów odzwierciedlających dawne uwarunkowane prawnie praktyki zawierania transakcji, dysponowania mieniem, regulowania relacji społecznych i obyczajowych między członkami niewielkich wspólnot o hierarchicznej strukturze, jednak większość tych źródeł pozostaje w rozproszeniu. Dlatego też z uznaniem i naukową wdzięcznością należy przyjąć inicjatywy podejmowane już od kilkudziesięciu lat przez badaczy regionu – historyków i filologów – związane z publikowaniem zbiorów archiwalnych, najczęściej w formie zwartej i kompletnej, rzadziej w postaci wydawnictw okazjonalnych. Efektem tych starań są edycje krytyczne rękopiśmiennych zabytków kancelaryjnych, które stały się materiałem badawczym uwzględnionym w niniejszym opracowaniu.

Źródła będące przedmiotem analizy to największe zachowane na Górnym Śląsku polskojęzyczne zbiory piśmiennictwa urzędowego powstałe w okresie XVI–XVIII wieku. Zostały wytworzone w ramach ogólnopolskich, a nawet szerszej – europejskich praktyk wynikających z obowiązującego w feudalnym ustroju prawa miejskiego, służącego zapewnieniu ładu prawnospołecznego we wspólnotach miejskich oraz wiejskich. Celem ich było sankcjonowanie i utrwalanie wszelkich zmian dotyczących kwestii własnościowych, relacji rodzinnych oraz zasad przestrzegania porządku publicznego, w czym niezbędny był udział powołanych do tego instytucji. W dotychczasowej tradycji badawczej zabytki prozy kancelaryjnej traktowane były zazwyczaj jednowymiarowo, chociaż niektórzy uczeni już w drugiej połowie XX wieku dostrzegali w takich źródłach potencjał pozwalający odtworzyć elementy dawnej komunikacji nie tylko urzędowej, ale i potocznej. Rezultaty tych analiz, jak również pojawienie się nowych metod badawczych skłaniają do lingwistycznego namysłu nad zachowanymi zbiorami

1 Chodzi tu o teksty wytworzone w dzielnicach pełniących wówczas funkcję kulturotwórczą (głównie w Małopolsce i Wielkopolsce).

górnos Śląskimi w szerszym kontekście komunikacyjnym, z uwzględnieniem ich złożoności dyskursywno-stylowej.

Mając na uwadze sposób powstawania omawianych zabytków oraz ich zasadnicze przeznaczenie, zamierzam przedstawić je jako okazy ówczesnego dyskursu instytucjonalnego, charakteryzującego się swoistymi cechami językowymi oraz typowymi formami gatunkowymi. Ogląd materiałów dawnych, historycznych kieruje zawsze cele badawcze na usytuowanie analiz w pewnej przestrzeni na osi diachronii, a więc odniesienie zaobserwowanych zjawisk zarówno do wcześniejszego, średniowiecznego etapu analizowanej sfery komunikacyjno-piśmienniczej, jak i do okresów późniejszych. Dlatego zamierzeniem moim jest pokazanie pewnej ciągłości dyskursywnej, wynikającej z realizacji niezmiennych się celów i potrzeb komunikacyjnych dotyczących funkcjonowania człowieka w życiu wspólnotowym. Zmianom podlegały głównie językowe i gatunkowe środki realizacji tych celów.

Koncentrując się na dyskursie instytucjonalnym, utrwalających się w jego ramach praktykach komunikacyjnych oraz formach gatunkowych, celowo przedstawiam obszerny materiał egzemplifikacyjny, aby zapoznać czytelnika z tymi niezwykle interesującymi źródłami archiwalnymi. Omawiane księgi, sporządzane w ciągu dwóch, trzech stuleci przez różne instancje nadawcze odsłaniają fragmentaryczny obraz życia małych wspólnot górnośląskich sprzed kilkuset lat. Można z nich wyczytać sposób zachowania (a nieraz i myślenia) mieszkańców w sytuacjach oficjalnych oraz codziennych, uznawany przez nich system wartości i obowiązujące zasady życia społecznego.

Celem tego opracowania jest zatem inne niż w dotychczasowych badaniach śląskoznawczych spojrzenie na polskojęzyczne archiwalia urzędowe powstałe w ciągu XVI–XVIII wieku w kilku miejscowościach Górnego Śląska. Traktuję te zbiory jako teksty kultury będące świadectwem sposobu używania języka w różnych kontekstach sytuacyjnych, realizujące wielorakie potrzeby i cele komunikacyjne. Mam nadzieję, że przedstawione analizy przyczynią się do poszerzenia wiedzy na temat ewolucji polskiego stylu, a w szerszym wymiarze – dyskursu prawno-urzędowego, określenia jego konstytutywnych cech i form gatunkowych. Przybliżą również nieco sposób konstruowania komunikatów językowych w sytuacjach potocznych, codziennych, nacechowanych emocjami związanymi z konfliktem stron biorących udział w postępowaniu sądowym. Równie istotne jest w moim przekonaniu naświetlenie obrazu życia małych

wspólnot miejskich i wiejskich sprzed kilkuset lat, co pozwoli na pogłębienie wiedzy dotyczącej bogatej historii Górnego Śląska.

Chociaż książka została napisana z myślą o specjalistach – językoznawcach, dyskursologach, historykach języka – to żywie głęboką nadzieję, że może stać się inspiracją również dla wszystkich zainteresowanych dziejami regionu.